

Rapport afgerond!

Wetenschappelijk rapport af!

Het wetenschappelijke rapport van de opgraving Gouda-Bolwerk is af. ADC Archeoprojecten en vele specialisten produceerden een lijvig werk met alle uitkomsten van de opgraving op het Bolwerk. Lees nu in de laatste Archeologie Actueel over de belangrijkste resultaten en de top 3 van de meest spectaculaire vondsten!

Vondsten-top 3

1. Beerputten
2. Pijpen helpen pottenbakker door de crisis!
3. Voeding door de eeuwen heen

Uit de beerkelder verzamelden de archeologen veel vondsten.

1. Beerputten

Voor de eerste keer is er een beerput in Gouda gevonden, en daarnaast enkele beerbakken. De beerbakken stammen uit de periode van de herbouw van het klooster (tussen circa 1438 en 1500). Uit de tijd van het latere Leprozen- en Proveniershuis hebben we zelfs een heuse gemetselde riolering die uitkwam in een beerkelder. Met de vondsten uit deze putten en kelder weten we veel over de voeding van de bewoners van het Bolwerk, en over hun dagelijkse gebruiksvoorwerpen. Kapotte voorwerpen gooiden de mensen namelijk ook in de beerput. Fijn voor de archeologen van nu!

Bekijk de vondsten van Bolwerk bij Golda!

Bezoek de archeologietentoonstelling van Vereniging Golda in het Goldapoortje, achter Museumgouda. De vereniging organiseert een kleine tentoonstelling van de mooiste vondsten uit de opgraving van het Bolwerk. Vanaf 11 maart 2011. Kijk voor meer informatie op www.golda.org.

De archeologen vonden veel pijpjes.

2. Pijpen helpen pottenbakker door de crisis!

Doordat de pijpenmakers in Gouda hun pijpen lieten bakken door de gewone pottenbakkers, waren de pottenbakkers elke keer dat de oven aanstond, verzekerd van een basis-inkomen. Dit kwam goed van pas in de eeuwen na de Gouden (16e) Eeuw toen het in alle opzichten crisis was in Republiek Holland. Door dit basisinkomen konden de pottenbakkers van Gouda hun eigen aardewerk blijven produceren. Kleine pottenbakkers in andere steden gingen failliet door een verminderde vraag; in crisistijd deed een pot zonder oor het ook nog wel en kocht je geen nieuwe. Gouda bleef als een van de weinige pottenbakkerscentra in Nederland over.

Archeologen vonden verschillende soorten dierenbotten.

3. Voeding door de eeuwen heen

Het Bolwerk geeft door de goede conservering van het organische materiaal een overzicht van enkele eeuwen eten in Gouda. In de vroegste, ontginningsfase lagen rogge- en boekweitakkers in de omgeving. Terugggevonden resten van fruit zijn: braam, aardbei, moerbei, vijg en druif/krent/rozijn. Venkel, biet en dille werden ook gegeten.

De nonnen uit het klooster aten fruit (appel, peer, pruim en zoete kers) maar ook walnoten en hazelnoten, trosgierst en kool. Naast dille gebruikten zij ook kruiden als ijzerhard en (witte) mosterd.

In de tijd van het Leprozen- en Proveniershuis wordt het menu aangevuld met aalbes, raapjes, kamille, peterselie, hop, en linde(thee?).

Vlees aten de mensen natuurlijk ook: rund-, varkens- en schapenvlees, vis en af en toe gevogelte zoals kip, of eend.

Landschap en ingebruikname

Door de bodemopbouw, in combinatie met plantenresten, kunnen de specialisten een beeld schetsen van het vroegere landschap op en rondom het Bolwerk. Zo ontdekten ze dat hier rond het begin van de jaartelling een uitgestrekt veenmoeras lag. Door het ontstaan van de rivieren Hollandse IJssel en de Gouwe, en de regelmatige overstromingen vanuit deze rivieren, raakte het veen bedekt met kleilagen. De vroegste sporen van menselijk gebruik komen uit de 14e eeuw: de archeologen vonden aanwijzingen voor akkers met rogge in de omgeving. Mogelijk staken de mensen ook al turf af in de veengronden voor het gebruik als brandstof. De archeologen vonden ook aanwijzingen dat de begroeiing regelmatig in brand werd gestoken. Waarschijnlijk deden de boeren dit bewust om het groeien van jong gras te stimuleren, voor de kuddes vee die in het gebied graasden.

Eerste bewoners

De eerste bewoners van het Bolwerk woonden in de huizen langs de Gouwe. De archeologen hebben alleen de achtererven van die huizen opgegraven. De ontgravers vonden van de vroegste fase zes

percelen, gescheiden door greppels. Na enkele decennia, zijn enkele erven verschoven om plaats te maken voor een zevende perceel. Bijzonder is dat deze erfgrenzen van eind 14de eeuw honderden jaren hetzelfde blijven!

Ambachten: De meeste sporen op de achtererven bestaan uit mest- en afvalkuilen. Uit de afvalkuilen is veel materiaal gekomen dat wijst op de aanwezigheid van ambachtslieden. Een grote hoeveelheid hennep uit een kuil wijst mogelijk op een touwslager. De hennepplant was namelijk goed materiaal om touw van te maken. Pottenbakkersafval kan duiden op één of meerdere pottenbakkers op het Bolwerk. En uit één kuil komen resten van geitenhoorns, van teenkoten en van geitenhaar, én kalkresten: dit zijn aanwijzingen voor een leerlooier die hier leer maakte van geitenvellen.

Opmerkelijk: Ook begroeven de mensen hun paarden op het achterterrein. Eén daarvan is een merrie op leeftijd. Ze had allerlei vergroeiingen en moest waarschijnlijk tijdens haar leven zwaar werk verrichten.

Eten: Botresten van rund, schaap/geit, varken eend, duif, haring en paling vertellen ons wat de mensen toen aten.

Onder: Impressie van de eerste gebruiksfase van het Bolwerk: ontginning en parcelering - reconstructietekening M. Kriek

Reconstructietekeningen van de kloosterfase en het proveniershuis zijn in voorbereiding en zullen te zien bij de tentoonstelling van Gouda.

Lange kam van bot, 15e eeuw. Foto M. Rijkelijhuizen

Klooster

Vanaf ongeveer 1375 wordt het terrein deels nog 50 jaar lang als achtererf gebruikt; de rest wordt onderdeel van het nonnenklooster Sinte-Marie (en misschien eerst nog het leprozenhuis). Door de teruggevonden fundamenten weten we dat hier grote gebouwen stonden en geen gewone woonhuizen. Een bewerkt stuk natuursteen, zogenaamd Gotisch Maaswerk, wijst op een reliëf zoals dat in kloosters aanwezig was. Stukjes pijpen en beeldjes zoals van Sint-Anna-te-Drieën en de heilige Christoffel waren waarschijnlijk persoonlijke eigendommen van de nonnen.

Ambachten: De archeologen vonden spinklosjes en weefgewichten uit deze periode en daardoor weten ze dat de nonnen textiel maakten.

Opmerkelijk: Voor de bouw van de gasfabriek was een woud aan dicht opeenstaande funderingspalen in de grond geslagen. Deze palen verstoorden een kleine begraafplaats, die waarschijnlijk nog bij het klooster hoorde. Resten van vijf skeletten, waarvan zeker vier vrouwen, werden aangetroffen in simpele houten kisten.

Eten: De nonnen aten onder andere vis, fruit en noten. Archeologen vonden botjes en graatjes van veel kabeljauw, schelvis en wijting, haring, platvis en zoetwatervissen.

Leprozen en proveniers

Eind 16e eeuw verlieten de laatste nonnen het klooster en kwamen de leprozen weer in de gebouwen te wonen. Vondsten die direct wijzen op de leprozen, hebben de archeologen niet aangetroffen. Waarschijnlijk kwamen er ook al snel proveniers (ouden-van-dagen) in het Leprooshuis wonen. Voor hun onderdak en verzorging moesten ze zelf betalen. De vondsten uit de beerputten geven aan dat de proveniers en de leprozen het niet breed hadden. Ze gebruikten B-keus aardewerk om in te koken en van te eten; en het botafval laat ondermaatse vis en de mindere stukken vlees zien. Luxere gebruiksgoederen zoals glas of import-aardewerk zijn niet gevonden. Ook zie je de armoede terug bij de rokers: die moesten het doen met grove pijpen van slechte kwaliteit met de nodige foutjes.

In 1805 sloot het Proveniershuis. De bestaande instellingsgebouwen werden deels gesloopt voor de bouw van de gasfabriek. De overgebleven delen werden door particulieren en bedrijven in gebruik genomen.

Eten: Ze aten veel fruit. Rund-, schapen- en varkensvlees stonden op het menu.

Archeologie Actueel

Samenstelling Hazenberg Archeologie met dank aan ADC ArcheoProjecten

Eindredactie Gemeente Gouda en Hazenberg Archeologie

Afbeeldingen Hazenberg Archeologie, M. Rijkelijhuizen, M. Kriek, Eva van Geenen

Drukker Prevoo Drukkerij, Gouda

Internet www.archeologieactueel.nl; www.gouda.nl/bolwerk
De papieren Archeologie Actueel is gratis te verkrijgen op de volgende locaties: VVV, Centrale bibliotheek, Bibliotheek Goverwelle, Bibliotheek Bloemendaal, Gemeente Gouda:

Hazenberg Archeologie

Stadswinkel Buytnerf en Stads Kantoor,
MuseumgoudA en Streekarchief Midden-Holland.

De digitale Archeologie Actueel is te vinden op www.gouda.nl/bolwerk en op www.archeologieactueel.nl. Wilt u deze digitale versie per mail ontvangen, meldt u dan aan via bolwerk@hazenbergarcheologie.nl, onder vermelding van 'nieuwsbrief Bolwerk'.

Dit is de laatste Archeologie Actueel van Gouda Bolwerk.

gemeente
gouda

Opgegraven 15

Waar is de WC?

In de middeleeuwen hadden mensen geen toilet zoals bij jou thuis. De WC waarin je je eigen poep en plas wegspoelt, het riool in, bestaat pas zo'n honderdvijftig jaar. Tenminste... oude beschavingen zoals die op Kreta, de Grieken, de Romeinen en de Perzen hadden iets wat er wel op leek. Een gat in de grond met daarboven een pot en een stenen of houten bril om op te zitten. Je uitwerpselen vielen door het gat in een kanaaltje met stromend water. Zo spoelde alle viezigheid weg. Niet naar een rioolzuiveringsinstallatie, zoals nu. Nee gewoon lekker de rivier in. Ja, diezelfde rivier waaruit het waswater en soms ook nog het drinkwater werd gehaald! En je snapt het al: zo'n slijke "WC" hadden natuurlijk alleen de rijke mensen! Arme mensen deden het toen gewoon ergens in een hoekje, of in het veld, of in de rivier.

Zweedse prent uit de 15e eeuw. Een vrouw gooit haar pispot leeg over een groep muzikanten.

De Romeinen hadden in de steden openbare toiletten waar ze samen hun behoefte deden.

Op het Bolwerk was het in het begin niet anders: waarschijnlijk plasten de mensen ergens op het achtererf, misschien wel boven de mestkuilen, of anders in een hoekje van het terrein, of in de greppel tussen jouw erf en dat van de burens. Stond er al een houten hokje omheen? Dat weten we niet. Misschien zagen alle burens je gewoon zitten!

Pas later worden er diepe kuilen gegraven. Waarschijnlijk stond hier wel een huisje met een bankje met een gat erin. Dat heette dan een latrine. Zo'n diepe kuil heet een "beerkuil". Beer betekent hier menselijke uitwerpselen.

Pas in de late Middeleeuwen gebruiken de mensen pispotten. Die werden dan geleegd op de mesthoop, of in de beerput, of soms zelfs gewoon op straat of in het grachtenwater.

Als in de 17e eeuw het Proveniershuis voor de ouden-van-dagen wordt verbouwd, maken ze hierin een soort riool, en een grote gemetselde beerkelder. Daarin kwamen de uitwerpselen van alle bewoners van het tehuis bij elkaar. Enige nadeel: zo'n latrine, beerput en beerkelder moest regelmatig worden geleegd. Dat gebeurde met de hand natuurlijk! Uitscheppen en de troep op een kar of vrachtschip laden. De lading werd weggebracht naar de boeren buiten de stad. Die betaalden maar wat graag voor die mest! Dat was krachtvoer voor de groenten en het graan.

Hoewel het vies en raar klinkt: De archeologen van nu zijn heel blij met een beerkuil. Doordat het al zo lang in de grond heeft gezeten, is het lang niet zo vies meer als je denkt. In de resten zitten pitjes, zaden en kleine botjes. Die vertellen de archeoloog wat de bewoners van het Bolwerk vroeger aten. En mensen gooiden er ook hun afval in, een kapot bord of glas. Dat wordt schoongemaakt en bestudeerd. En met een beetje geluk kun jij dat straks zien in het museum!

